

**PRIVATIZAREA BUNURILOR DEVENITE PROPRIETATEA STATULUI
PRIN NAȚIONALIZARE (UN COMENTARIU AL HOTĂRÂRII
MARIA ATANASIU C. ROMÂNIA PRONUNȚATĂ DE CEDO)¹**

Radu CHIRIȚĂ*

Abstract. *With the occasion of passing the Maria Atanasiu Judgment, the European Court of Human Rights underlined the existence of a structural shortcoming in Romania whereas the issue of handing back of nationalized properties in the communist period is concerned. The noted deficiency occurred because of the inefficient and incoherent legislation in this area that led to major uncertainties regarding the solutions given by the authorities to the former owners for their claims. Through the judgment passed on behalf of article 46 in the Convention, the Court set out an obligation for Romania. Namely, the Court clearly stated that Romania must carry out a wide process of passing public goods into private ownership in 18 months, in order to finally end the refunding issue. This article firstly indicates the shortcomings of this judgment, namely the fact that by setting out an 18 months term, the Court did nothing else but prologue the waiting for a large number of people who have received nothing so far. Secondly, the article offers a perspective for the interpretation of the judgment, giving the fact that the Romanian courts of law cannot from this point reject the owners' claims of their rights on behalf of the 18 months term. On the contrary, the courts must pass an efficient solution, on behalf of the Romanian fundamental law.*

Cuvinte cheie: Curtea europeană a drepturilor omului, hotărâre pilot, imobile naționalizate, Legea nr. 10/2001

Keywords: European Court of Human Rights, pilot judgment, nationalized properties, Act no. 10/2001

Text

La 12 octombrie 2010, Curtea europeană a drepturilor omului a pronunțat două hotărâri pilot cu prilejul judecării a două cauze privitoare la procesul de retrocedare a caselor naționalizate din România, în afacerile *Maria Atanasiu* și *Smoleanu*². Hotărârea este cea mai importantă dintre hotărârile pronunțate la Strasbourg în cauzele românești, fiind pentru prima dată când Curtea europeană dă indicații destul de precise statului român, impunându-i niște obligații certe pentru perioada următoare. Ele au ca obiect trecerea în proprietate privată a bunurilor obținute de stat pe calea naționalizării.

1. Hotărârea Curții

Reclamantele sunt succesori ai proprietarilor unor bunuri imobile naționalizate. 15. În baza dispozițiilor Legii nr. 112/1995, antecesoarea reclamantelor a solicitat comisiei locale pentru aplicarea acestei legi, restituirea imobilului. Cererea a rămas fără răspuns. Prin contracte încheiate în baza Legii nr. 112/1995, întreprinderea care administra imobilul a vândut locatarilor cele nouă apartamente din care era compus. Printr-o acțiune introdusă în noiembrie 1999, reclamantele au revendicat imobilul în fața jurisdicțiilor interne, pretinzând că naționalizarea fusese ilegală. Printr-o hotărâre din 24 martie 2000, Tribunalul București a admis acțiunea, iar ulterior reclamantele au obținut restituirea tuturor apartamentelor din imobil, cu excepția unuia dintre ele, care a făcut obiect al plângerii în fața CEDO.

În 2001, reclamantele au sesizat Tribunalul București cu o acțiune în revendicare a apartamentului, cerând anularea contractului de vânzare-cumpărare încheiat în 1996. În recurs, ICCJ a respins acțiunea ca inadmisibilă. ICCJ a considerat că reclamantele au introdus acțiunea după intrarea în vigoare a Legii nr. 10/2001, astfel că după aceasta dată ele nu mai puteau să ceară restituirea apartamentului în cauza decât în condițiile și conform procedurilor impuse de această nouă lege. Între timp, reclamantele formulară și o notificare în temeiul Legii nr. 10/2001. În lipsa unui răspuns în termenul legal, reclamantele au introdus, la 26 iulie 2002, o acțiune contra Primarului. Prin hotărârea din 10 noiembrie 2003, Curtea de apel București a admis acțiunea și a obligat Primarul să emită o dispoziție prin care să se pronunțe asupra notificării. În ciuda acestei hotărâri, procedura administrativă de despăgubire nu se finalizase la data judecării plângerii.

Invocând încălcarea dreptului lor de proprietate și a dreptului de acces la justiție, reclamantele au sesizat CEDO, care a admis plângerea. În raport de încălcarea dreptului de acces la justiție, Curtea de la Strasbourg a constatat o dublă încălcare a acestuia. Pe de o parte, Curtea a constatat că hotărârea instanțelor prin care Primarul era obligat să emită dispoziția de restituire prin echivalent a rămas neexecută, iar jurisprudența constantă a Curții a stabilit că refuzul de pune în executare hotărâri judecătorești contravine dreptului de acces la justiție. Pe de altă parte, Curtea a constatat că acțiunea în revendicare a reclamantelor a fost respinsă ca inadmisibilă, pe motiv că avea posibilitatea de a uza de căile deschise de Legea nr. 10/2001. Or, Curtea a observat că reclamantele au uzat de aceste căi, fără succes, astfel încât respingerea ca inadmisibilă a acțiunii lor în revendicare este lipsită de orice justificare proporțională cu scopul vizat.

În raport de violarea dreptului de proprietate, Curtea constată că reclamantele nu au avut niciodată un drept de proprietate asupra apartamentului în discuție, după data ratificării Convenției de către România, în condițiile în care niciun act administrativ

și nicio hotărâre judecătorească nu au stabilit faptul că imobilul a fost trecut abuziv în proprietatea statului. În schimb, Curtea a constatat că reclamantele aveau un drept cert de a primi despăgubiri pentru apartamentul în discuție. Omisiunea statului de a plăti acele despăgubiri, fără a putea anticipa data la care statul își va executa obligația a fost socotită de Curte ca fiind contrară dispozițiilor art. 1 din Protocolul nr. 1 la Convenție.

În plus, constatând că în situația reclamantelor se mai găsesc câteva mii sau zeci de mii de persoane, Curtea a considerat că sunt incidente dispozițiile art. 46 din Convenție, astfel că se impune pronunțarea unei hotărâri pilot. Potrivit acesteia, România are obligația ca în termen de 18 luni de la data pronunțării hotărârii să ia măsuri de ordin administrativ și legislativ pentru a remedia efectele încălcării drepturilor fundamentale ale acestor persoane, prin instituirea unui sistem de retrocedare prin echivalent eficace. Curtea a luat act cu interes de propunerea avansată de Guvern în planul său de acțiune care vizează stabilirea unor termene obligatorii pentru ansamblul etapelor administrative. Curtea a afirmat că o asemenea măsură, sub condiția să fie realistă și dublată de un control jurisdicțional eficient, ar putea avea un impact pozitiv asupra eficacității mecanismului de despăgubire. În același timp, Curtea a apreciat că alte exemple de bune practici și măsuri de ajustare legislativă, care respectă principiile enunțate de Convenție, oferite de alte state semnatare ale Convenției, ar putea constitui o sursă de inspirație pentru România. Curtea a considerat că revizuirea legislației, care să conducă la niște norme de procedură clare și simplificate, ar face sistemul de despăgubire mai previzibil în aplicarea sa, spre deosebire de sistemul actual, ale cărui dispoziții sunt împărțite între mai multe legi, ordonanțe și hotărâri. Limitarea despăgubirilor și eșalonarea lor pe o perioadă mai mare ar putea reprezenta de asemenea măsuri posibile pentru menținerea unui just echilibru între interesele foștilor proprietari și interesul general al societății române.

2. Soluțiile ce se întrezăresc din hotărârea Curții

Curtea a insistat pe larg în cuprinsul hotărârii sale pe ambiguitățile procedurii de retrocedare și pe lipsa unei legislații coerente în materie, sugerând necesitatea unei noi legi care să eficientizeze sistemul. Personal, nu cred că legislația în materie a fost atât de neclară și ambiguă pe cât sugerează judecătorii de la Strasbourg, chiar dacă dispozițiile în cauză au fost cuprinse într-o sumedenie de legi, ordonanțe și hotărâri. În realitate, în opinia mea, suma aceasta de norme juridice a avut un unic obiectiv: să amâne la nesfârșit procedura de retrocedare. Inițial a lipsit voința politică pentru a retroceda rapid bunurile trecute fraudulos în posesia de fapt a statului, ulterior a lipsit capacitatea administrativă și financiară de a demara și finaliza un

astfel de proces. Nu cred că o hotărâre pilot a CEDO va schimba ceva semnificativ din acest punct de vedere. Adoptarea unei noi legi în domeniu va necesita probabil reluarea procedurilor de la început. Stabilirea unor termene ferme pentru realizarea diverselor operațiuni administrative ar putea fi o soluție într-un stat în care astfel de termene se respectă. În condițiile în care administrația nu este niciodată sancționată pentru depășirea unor termene, altfel decât pe calea unor eventuale hotărâri judecătorești pe care oricum le ignoră, stabilirea unor astfel de termene este praf în ochi. Nu trebuie uitat că și Legea nr. 10/2001 stabilea anumite termene, și Legea nr. 18/1991, fără ca autoritățile administrative să fi fost deranjate de depășirea cu ani de zile a acestora.

Limitarea despăgubirilor și eșalonarea plății ar putea trece drept soluții realiste în condițiile în care statul pare secătuit din punct de vedere financiar, iar cele câteva sute de milioane de euro care ar trebui achitate ar atârna greu și ar da naștere unor dezbateri politice dificile în condițiile recentelor reduceri salariale și ale pensiilor ori ale concedierilor din sistemul bugetar. Pe de altă parte însă, la o privire mai atentă, astfel de măsuri ar crea discriminări pe care Curtea de Strasbourg nu ar trebui să le accepte. Nu trebuie pierdut din vedere că o parte din foștii proprietari au obținut retrocedarea în natură. Nu trebuie pierdut din vedere că o parte dintre cei care nu au putut beneficia de retrocedarea în natură au încasat contravaloare de piața a imobilului, fără nicio limitare și fără nicio eșalonare pe o perioadă lungă sau foarte lungă în timp. Este vădit nejustificat ca cei care au fost victime ale unei a doua naționalizări odată cu înstrăinarea imobilului ce le aparține de drept să fie puși într-o situație mai grea decât cei care au avut șansa ca statul să nu le vândă imobilul. În mod identic, după cum atât de frumos a explicat Curtea de Strasbourg în hotărârea Buchen și alții c. Cehia, stabilirea unui alt regim juridic pentru persoane aflate în aceeași situație, dar ale căror proceduri administrative sunt întârziate, este un act care contravine principiului interdicției discriminării, stabilit în art. 1 din Protocolul nr. 12 la Convenție și în art. 16 din Constituția română.

După părerea mea, statul român are obligația să rezolve rapid problema despăgubirilor, fără niciun fel de limitare a sumei sau eșalonare a plății. E adevărat că ar fi o povară asupra bugetului, dar nu trebuie uitat filmul rezumat al istoriei acestor bunuri. Ele au aparținut unor persoane care au muncit o viață pentru ele. Statul român le-a luat în perioada comunistă folosind uneori forța brută, alteori forța brută cosmetizată în spatele unor norme juridice. Oricum ar fi, luarea unui bun al unei persoane este o formă de furt, care implică măcar obligația de a restitui lucrul însușit pe nedrept. Poate că statul român va sărăci dacă va plăti despăgubiri tuturor persoanelor îndreptățite, însă pierdem din vedere faptul că s-a și îmbogățit din aceste bunuri. Iar lipsa resurselor financiare nu poate constitui o scuză la peste 20 de ani

de la data la care procedura de restituire trebuia demarată. De aceea, cred că foștii proprietari imobilelor naționalizate s-au trezit odată cu hotărârea pilot a Curții puși în fața unei duble nedreptăți: aceea de a-și vedea amânate speranțele cu încă 18 luni și aceea de a anticipa restituirea unor despăgubiri limitate din punct de vedere al sumei și la o dată care este mai greu de anticipat decât cea stabilită prin Legea nr. 10/2001 sau Legea nr. 247/2005.

3. Efectele hotărârilor CEDO asupra sistemul juridic român

Instanța de contencios constituțional a precizat că „în urma ratificării de către România a Convenției pentru apărarea drepturilor și libertăților fundamentale, acesta a devenit parte a dreptului intern și se impune ca, în examinarea excepției de neconstituționalitate, să se aibă în vedere prevederile sale precum și practica Curții Europene în aplicarea și interpretarea convenției menționate”³.

La un moment dat, însă, legiuitorul a încercat să modifice actuala stare a lucrurilor și să oblige instanțele de judecată să acorde o atenție sporită jurisprudenței Curții Europene prin introducerea unui nou motiv de recurs în anulare, atât în procedura penală, cât și în materie civilă. Astfel, dacă Curtea Europeană a Drepturilor Omului a pronunțat o hotărâre de condamnare a statului român, procurorul general putea solicita Curții Supreme de Justiție să caseze decizia judecătorească care a stat la baza plângerii introduse la Strasbourg. Ulterior, odată cu desființarea recursului în anulare ca și cale extraordinară de atac, dispoziții asemănătoare au fost reglementate în cadrul prevederilor privind revizuirea. Potrivit dispozițiilor procedurale, se poate cere, de către partea procesului, revizuirea unei hotărâri judecătorești, în urma unei hotărâri a Curții europene, prin care se constată faptul că acea hotărâre a instanței române contravine drepturilor prevăzute în Convenție.

În opinia mea, jurisprudența Curții are un caracter obligatoriu pentru orice instanță română, pentru mai multe rațiuni, pe care le voi prezenta pe larg. Înainte de aceasta, vreau însă să subliniez că întreaga doctrină română în materie afirmă exact același lucru, subliniind caracterul absolut obligatoriu al jurisprudenței CEDO, indiferent dacă hotărârile în cauză sunt pronunțate contra României sau a altui stat european⁴.

În primul rând, caracterul obligatoriu al jurisprudenței CEDO rezultă din interpretarea art. 20 din Constituție. Acesta obligă toate autoritățile române, în special instanțele de judecată, să aplice și să interpreteze orice normă juridică de drept intern prin raportare la tratatele internaționale în materia drepturilor omului, ratificate de către statul român. Mai mult, în baza aceleiași dispoziții, aceste tratate trebuie aplicate cu prioritate față de orice altă normă juridică internă. În consecință, dispozițiile Convenției europene, ratificată de România în 1994, prevalează față de orice altă dispoziție legală. Or, potrivit art. 32 din Convenție, Curtea europeană este unicul interpret al Convenției. În consecință, combinând aceste dispoziții, rezultă

că orice hotărâre a CEDO se impune ca obligatorie oricărei instanțe române. Explicația este logică. În baza Constituției, instanțele române trebuie să aplice Convenția cu prioritate față de o altă normă juridică. Pentru aceasta ele trebuie să interpreteze prevederile Convenției, însă, cum CEDO este unicul interpret al Convenției, instanțele române sunt ținute de interpretarea dată acestora oferită de către instanța europeană în jurisprudența sa.

Tocmai de aceea, trebuie subliniat că și Curtea Constituțională română aplică și interpretează prevederile legii noastre fundamentale tot printr-o raportare permanentă la jurisprudența CEDO. Mai mult, există și numeroase situații în care instanța noastră constituțională a înțeles să își modifice propria jurisprudență anterioară, astfel încât să o pună în conformitate cu jurisprudența europeană în acea materie. De aici, nu poate rezulta decât faptul că dispozițiile constituționale române impun un efect obligatoriu al jurisprudenței pronunțate de către Curtea Europeană.

Pe de altă parte, acest efect obligatoriu rezultă și din prevederile art. 408¹ C. proc. pen. care prevăd că, atunci când un judecător a pronunțat, cu rea-credință sau din neglijență, o hotărâre judecătorească care ulterior a fost sancționată de către CEDO ca fiind contrară Convenției, statul are acțiune în regres împotriva acesteia pentru a recupera sumele de bani pe care statul a fost obligat să le plătească reclamantului în urma procedurii de la Strasbourg. Or, cât timp codul de procedură penală impune posibilitatea răspunderii unui magistrat pentru deciziile care contravin Convenției, nu se poate afirma decât că aceste prevederi acordă jurisprudenței CEDO un efect obligatoriu. Atunci când CEDO are deja o jurisprudență stabilă, indiferent dacă hotărârile sunt pronunțate împotriva României sau a altui stat, ignorarea acesteia de către un magistrat român sesizat cu o problemă ce a fost deja judecată la Strasbourg în alte cauze asemănătoare nu se poate datora decât relei sale credințe ori neglijenței magistratului. Atunci când magistratul cunoaște jurisprudența CEDO într-un domeniu și refuză să o aplice în situațiile deduse judecății sale, acesta riscă să fie supus unor sancțiuni pecuniare, astfel încât are obligația de a se conforma jurisprudenței Curții.

În fine, caracterul obligatoriu al jurisprudenței CEDO rezultă inclusiv din dispozițiile Convenției. Acestea stabilesc, în art. 19 și art. 46 caracterul obligatoriu al jurisdicției Curții. Or, câtă vreme România a ratificat Convenția, ea și-a asumat obligația ca, prin toate organele sale, să asigure respectarea prevederilor acesteia. În consecință, caracterul obligatoriu al jurisdicției Curții, la care fac referire art. 19 și art. 46 din Convenție, obligă autoritățile oricărui stat ce a ratificat tratatul european să acorde deplină punere în practică a regulilor impuse în hotărârile CEDO.

De altfel, de multă vreme, în imensa parte a statelor europene această problemă nici măcar nu se mai pune, în condițiile în care întreg aparatul judiciar acceptă, fără rezerve, supremația jurisprudenței Curții față de orice prevedere de

drept intern⁵. O astfel de tendință de normalizare a raporturilor între jurisprudența internă și cea europeană, precum și de acceptare a rolului acesteia din urmă, ce prevalează asupra legislației interne, se poate identifica, în ultimii ani, și în România. Există instanțe care, în baza jurisprudenței CEDO în materie, au refuzat să mai aplice anumite prevederi legale interne, în ideea asigurării rolului corect al jurisprudenței CEDO în ierarhia izvoarelor de drept.

În consecință, cred că, fără putință de tăgadă, la acest moment, jurisprudența Curții europene este obligatorie pentru orice agent al statului român și pentru orice instanță de judecată.

4. Consecințele hotărârii Maria Atanasiu în dreptul român

De la pronunțarea acestei hotărâri s-au exprimat o sumă întregă de idei cu privire la consecințe în dreptul român ale acestei hotărâri⁶. Unele opinii au mers în sensul în care Curtea a extins aplicabilitatea art. 1 din Protocolul nr. 1 și la alte situații decât cele existente anterior, incluzând în această noțiune și dreptul de a încasa despăgubirile ori dreptul la restituire asupra unui bun naționalizat ilegal⁷. Cred că discuția este inutilă dacă ne raportăm la dreptul intern, în condițiile în care legislația internă stabilește cu certitudine existența unui drept la restituire a foștilor proprietari ori succesorii acestora. În consecință, indiferent de poziția instanței europene, care nu are competența de a diminua nivelul de protecție a unui drept fundamental în dreptul intern, este până la urmă indiferent dacă art. 1 din Protocolul nr.1 la Convenție include și dreptul la restituire sau nu.

Ceea ce este relevant este faptul că Legea nr. 10/2001 a creat acest drept, fără ca statul să își fi îndeplinit obligațiile pe care și le-a asumat singur. De la 12 octombrie 2010 are la dispoziție 18 luni să înlăture efectele naționalizărilor, pe calea unui proces invers de privatizare a bunurilor obținute prin abuz în perioada comunistă cred că este important a fi subliniată ideea după care Convenția europeană are un caracter subsidiar față de legislația internă și că prevederile sale se aplică cu prioritate față de dreptul intern, numai în măsura în care acesta din urmă nu conține dispoziții mai favorabile. Acest fapt rezultă, fără îndoială, din dispozițiile art. 53 din Convenție care dispune că „*nicio dispoziție din prezenta convenție nu va fi interpretată ca limitând sau aducând atingere drepturilor omului și libertăților fundamentale care ar putea fi recunoscute conform legilor oricărei părți contractante sau oricărei alte convenții la care această parte contractantă este parte*”. Cu alte cuvinte, dacă în mod obișnuit, prevederile Convenției prevalează asupra altor dispoziții legale de drept intern, așa cum se întâmplă și în cazul României, urmare a precizărilor conține în dispoziții art. 20 din Constituție, prin excepție, autoritățile naționale ale statelor vor aplica cu prioritate prevederile de drept intern ce conțin

o garantare mai largă a drepturilor omului decât Convenția. Logica acesteia dispoziții este evidentă. În condițiile în care scopul Convenției și al Curții este acela de a oferi un standard minim de respectarea și garantare a drepturilor fundamentale în statele europene, nimic nu oprește statele să stabilească prin reglementări interne norme care să depășească acest standard minim. Or, în aceste condiții, este evident că prevederile Convenției nu pot limita incidența acestor dispoziții de drept intern⁸.

În consecință, până la data la care va fi adoptată noua lege pe care instanța europeană a impus-o în sarcina autorităților române, procesul de retrocedare trebuie să își urmeze cursul în baza legislației în vigoare la acest moment. Instanțele de judecată nu pot să respingă acțiunile în revendicare sau de altă natură privitoare la bunuri imobile naționalizate pe motiv că România trebuie să adopte o altă lege și nici nu pot suspenda judecarea cauzelor pe perioada celor 18 luni de „liniște” stabilite de la Strasbourg. În mod similar, autoritățile administrative – precum Autoritatea Națională pentru restituirea proprietăților ori Guvernul – nu sunt în drept să suspende procedurile administrative de aplicare a dispozițiilor Legii nr. 10/2001.

Scopul pronunțării hotărârii Maria Atanasiu nu a fost acela de a oferi un binemeritat răgaz statului român după eforturile depuse pentru retrocedarea proprietăților, ci acela de a asigura rapid și echitabil finalizarea acestor proceduri. În consecință, tot astfel cum naționalizat rapid proprietățile private în perioada comunistă, după care le-a mai naționalizat a doua oară în 1995-1996 vânzându-le, statul român are obligația să le privatizeze rapid. Această obligație nu trebuie raportată neapărat la biciul care pocnește la Strasbourg, ci la obligația fundamentală a statului de a asigura respectarea drepturilor fundamentale ale propriilor cetățeni.

¹ This work was supported by CNCIS – UEFISCSU, project number PNII – IDEI 921/2009, code 2432/2008.

* **Radu CHIRIȚĂ**, Lector dr., Facultatea de Drept a UBB Cluj-Napoca; radu@raduchirita.ro.

² Hotărârea a fost publicată în Monitorul Oficial al României, partea I, nr. 778 din 22 noiembrie 2010.

³ C.C., dec. nr. 349 din 19 decembrie 2001, publicată în M. Of. nr. 240 din 10 aprilie 2002.

⁴ A se vedea, în principal, I. Deleanu, *Obligativitatea hotărârilor Curții europene a drepturilor omului și a ale Curții de justiție a Comunităților Europene*, în *Dreptul* nr. 2/2007, p. 28-35; C. Bîrsan, *Convenția europeană a drepturilor omului. Comentariu pe articole, Vol. II. Procedura în fața Curții. Executarea hotărârilor*, Ed. C.H. Beck, București, 2006, p. 608 și urm.

⁵ Pentru zeci de exemple din statele occidentale, a se vedea C. Silvestre, *Le rôle régulateur de la Cour européenne des droits de l'homme sur les droits pénaux internes*, teză, Marseille, 1995, p. 128 și urm.

- ⁶ A se vedea <http://www.juridice.ro/128707/observatii-pe-marginea-noii-viziuni-a-curtii-europene-a-drepturilor-omului-cu-privire-la-restituirea-imobilelor-confiscate-in-perioada-comunista.html>; <http://www.juridice.ro/127621/atanasiu-vs-romania-schimba-cu-ceva-solutiile-actiunilor-aflate-pe-rolul-instantelor.html>.
- ⁷ Nu vreau să insist aici asupra subiectului, pentru că excede scopurilor acestui comentariu de jurisprudență, însă merită subliniat că instanța europeană stabilise deja demult o astfel de soluție, cel puțin de la hotărârea *Viașu c. România* încoace.
- ⁸ Spre exemplu, o astfel de ipoteză apare în dreptul român în legătură cu dreptul la un proces echitabil. Art. 6 din Convenție, ce consacră dreptul al un proces echitabil este aplicabil doar unor tipuri de proceduri, în timp ce alte litigii sunt scoase de sub garanțiile procedurale oferite de art. 6. Pe de altă parte, art. 21 din Constituția română, care reglementează dreptul la un proces echitabil este aplicabil oricărui tip de litigii, astfel încât oferă o protecție mai largă în cazul drepturilor procesuale ce vizează toate procedurile judiciare. Tot astfel, dacă art. 7 din Convenție nu obligă statele să stabilească regula retroactivității legii mai favorabile, mulțumindu-se să interzică retroactivitatea legii penale mai puțin favorabile, multe state, inclusiv România, au consacrat un astfel de drept în legislația internă. Exemplele ar putea continua, însă ideea care trebuie reținută este destul de simplă: nici o prevedere a Convenției nu poate aduce atingere unor drepturi recunoscute prin alte acte juridice normative.